

Fahreddin Razi'nin Türbesi, Türkmenistan

FAHREDDİN RÂZÎ

(1149-1210)

Tefsir, kelam ve felsefe âlimi.

İran'da Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti Rey'de doğdu. Babası "Rey hatibi" olarak bilinen Şeyh Ziyâeddin Ömer, kelam çalışmaları da bulunan bir Eş'arî âlimidir. İlk eğitimini babasından alan Râzî onun ölümünün (1163) ardından Rey'den ayrılarak Nîşâbur'a gitti. Orada Kemâleddin Simnânî'den (ö. 1179) fıkıh eğitimi aldı. Ayrıca İbn Sînâ'nın çalışmalarını inceleme imkânı buldu ve felsefe ile ilgilenmeye başladı. Bu dönemdeki diğer hocası Mecdüddin Cîlî'dir (ö. 1188).

Fahreddin Râzî Merâğa'daki eğitimini tamamlamasının ardından Merend, Hemedan ve Rey'deki medreselerde bulundu, kendini geliştirmek üzere çeşitli şehirlere seyahat etti ve henüz olgunluk öncesi sayabilecek bu döneminde dahi çeşitli eserler üzerinde çalışıp bunları tamamladı. Bu eserlerden biri kelama dair bir rehber olan *el-İşâre fî İlmi'l-Kelâm*'dır. Bundan başka yine kelam ilmiyle ilgili *Nihâyetü'l-Ukûl fî Dirâyetü'l-Usûl* adlı çalışması da bulunmaktadır. *el-Mülâhhas fî'l-Hikme ve'l-Mantık* adlı çalışmasını 1184 yılında tamamlamasının ardından Hârizm ve Mâverâünnehir bölgelerindeki şehirlere seyahat etti. Burada öncelikle Hârizmşahlar'ın himayesine girdi, ancak bir kısım âlimlerin

Hadaikü'l Envar, Fahreddin Razi, 14. yüzyıl nüshası, GAL, I. 666-9

onun düşüncelerine karşı hoşnutsuzlukları üzerine 1119 yılı civarında bölgeyi terkederek Gurlular'ın sarayına gitti.

Gurlu Sultanı Gıyâseddin Muhammed onun için Herat'ta bir medrese yaptırdı. *Mefâtihu'l-Gayb* yahut *et-Tefsîrül-Kebîr* adıyla bilinen büyük tefsiri ile *el-Metâlibül-Âliye* adlı kapsamlı kalam eseri üzerinde bu dönem çalışmaya başladı. Muhtemelen öğrencilerinin tamamladığı bu eserler üzerindeki çalışmalarını hayatının sonuna kadar sürdürdü. Daha önce gittiği yerlerde zaman zaman karşılaştığı gibi Herat'taki âlimler de Râzî'ye şiddetle muhalefet gösterdi ve onu mühlitlikle itham ettiler. Râzî'nin muhalifleri ağırlıklı olarak onun da mücadele verdiği Mücessime ve bunun bir alt grubu olan Kerrâmiye taraftarlarıydı, ancak Râzî sadece onları değil Mûtezile ve Bâtıniye düşüncelerini de eleştiriye tâbi tutmakta onların taraftarlarıyla da tartışmalara girmektedir.

Geçmişte Râzî'nin öğrencisi olan Hârizmşah Hükümdarı Alâeddin Muhammed Tekiş 1208 yılında Gurlular'ın hakimiyetindeki Herat'ı ele geçirince hocasını tekrar himayesine aldı. Hârizmşah ile birlikte başşehir Gürgenç'e seyahat ederek orada daha önce başlamış olduğu ünlü eserleri *et-Tefsîrül-Kebîr* ve *el-Metâlibül-Âliye* üzerinde çalışmaya devam etti. Râzî daha sonra Herat'a geri döndü ve ömrünün sonuna kadar orada kaldı. 29 Mart 1210 tarihinde burada vefat etti.

XII. yüzyılın en büyük âlimlerinden, hezarfen olarak nitelendirilebilecekengin şahsiyetlerden biri olan Râzî ağırlıklı olarak kalam, tefsir, fıkıh, felsefe ve mantık konularındaki uzmanlığı ile öne çıksa da onun ilgi alanı ve çalışmaları tıp, kimya, fizik, astronomi gibi tabii ilimlerin yanında edebiyat, retorik, tarih, dil bilgisini kapsayacak kadar genişti. İyi bir hatipti.

Hayatı boyunca İslam coğrafyasının çok büyük bir

kısmını dolaşmış ve gittiği hemen her şehirde ilmî konularda münazara ve tartışmalarda bulunmuş, pek çok yerde âlimler yetiştirmiştir. Birçok disiplinine dair eserleri bulunmaktaysa da ilme en büyük katkısı kalam, felsefe ve mantık alanlarındadır. Râzî'den önce Gazzâlî sayesinde dinî problemlerde mantığın bilinmesinin zorunlu ve kullanımının meşru olduğu gösterilmişti. Râzî ise bunu daha ileriye taşıyarak kalamın felsefeyi gerektirdiğini düşünmüş ve kalam ile felsefeyi bir araya getirerek felsefî kalam geleneğini oluşturmuştur. Meşşâî geleneğin felsefesini en iyi şekilde anlamış, eleştirmiş ve onu kelama dahil ederek kalamda Gazzâlî'nin anlayışının ötesine geçen öncü bir yaklaşım ortaya koymuştur. Râzî'den sonra kalam İbn Sînâ, Fârâbî ve başka filozofların eserlerini de kaynak olarak almış, kalamcılar felsefe eserlerine de başvurmaya başlamıştır. İbn Sînâ, Gazzâlî, Cüveynî, Bağdâdî ve Eş'arî etkilendiği isimlerden bazılarıdır. Hocalık yaptığı öğrencileri arasında Şemseddin Hüsrevşâhî, Şerefeddin Herevî, Sirâceddin Urmevî, Tâceddin Urmevî ve Esîrüddin Ebherî gibi önemli âlimler bulunmaktadır. Soyundan Cemâleddin Aksarâyî ve Musannifek gibi bilginler gelmiştir.

Râzî'nin neredeyse 200 eser yazdığı söylenmekteyse de bunun doğruluğu kesin değildir. Eserlerinden bazıları *el-Metâlibül-Âliye*, *el-Muhassal*, *Nihâyetül-Ukûl fî dirâyeti'l-Usûl*, *el-Mebâhissü'l-Meşrikiyye*, *el-Mülâhhas fî'l-Hikme ve'l-Mantık*, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîrül-Kebîr)*, *el-Mahsûl*, *Câmiu'l-Ulûm*, *et-Tıbbül-Kebîr*, *Şerhu'l-Kanûn*, *Nihâyetül-İcâz fî Dirâyeti'l-İcâz*, *Menâkıbü'l-İmâmî's-Şâfiî*'dir. Râzî eserlerinde yer alan düşünceleriyle kendisinden sonraki Teftâzânî, Seyyid Şerîf Cürcânî, Nasîrüddîn Tûsî, İbn Teymiyye ve İbn Haldun gibi düşünürleri etkilemiştir.

Mantık, felsefe, matematik, astronomi ve tıp disiplinlerinde de çalışmaları olan Râzî, ilimler tarihi araştırmalarına konu olmuştur; tabiat bilimleri ve felsefe sahalarından geniş ölçüde istifade ettiği İbn Sînâ'dan etkilenmesine rağmen atom nazariyesi ile feyiz ve sudur teorisi başta olmak üzere bazı konularda onu tenkit etmiştir. İbn Haldun kalam âlimleri içinde mantığı bir alet olmaktan çok bağımsız bir bilim dalı kabul eden ilk bilginin Râzî olduğu görüşündedir.

Arap dili ve edebiyatı alanında *Nehcü'l-Belâga*'yı şerhetmiş, belagatta Abdülkahir Cürcânî'ye ait *Delâilül-İcâz* ile *Esrârül-Belâga* adlı eserleri birlikte ihtisar edip yeniden düzenlemiş, Zemahşerî'nin *Mufasssal*'ını şerhetmiştir.

Râzî'nin tasavvufa ilgi duyduğu, bunda çoğunlukla

Eş'arî bilginlerinin tasavvufa yönelmiş olmalarının yanı sıra babasının da aynı yola girmesinin büyük büyük rolü bulunduğu, Gazzâlî'nin de önemli tesiri olduğu yaygın kanaattir. Tefsirinde yer yer işârî teviller yapması, Kur'an'da söz ve yazı ile ifade edilmesi mümkün olmayan sırların tevhidin en yüksek mertebesinde bulunduklarını söylediği ehl-i keşf tarafından bilinebileceğini belirtmesi onun tasavvufî yöneliminin işaretleridir. Eserlerinde insanda kutsiyet gücünün bulunduğunu ve sadece keşif ehlinin bilebileceği ilahî sırların mevcudiyetine ilişkin görüşleri savunması tasavvufî düşünceye ve hayata değer veren bir düşünür olduğunu göstermektedir.

Râzî'nin anlayışında metafizik önemli bir yer tutar. Çünkü bu ilim, Tanrı'yı, O'nun zatını ve sıfatlarını ele almaktadır; bu açıdan hakiki mutluluk esas amacdır, verdiği bilgi hakiki bir mutluluk getirmektedir. Metafizik bilgiye erişen kişi insanlığın son aşamasına gelmiş demektedir. Ona göre bilgi ve özel olarak metafizik bilgi mümkündür. İncelenmesi gereken esas problem bilginin kesinlik düzeyidir. Râzî'ye göre bazı konularda kesin bilgi mümkün değildir, bu durumda en güçlü ve sağlam görüş tercih edilir. Râzî için filozoflar insanın kendi benliğinin bilgisi, fizik ya da matematiğin kavramları gibi kesinliği şüphesiz gibi görünen şeyler hakkında bile net bir yanıt verememişlerdir. Buradaki kesinlik bile tam değilken bunlardan büsbütün farklı olan Tanrı'ya dair bilginin kesinlik düzeyi daha da düşük olacaktır; bu durumda insan yalnızca daha sağlam temellere dayanan bir görüşü tercih etmekten başka bir şey yapamayacaktır.

Râzî'ye göre bilgi tasavvur (kavram) veya tasdik (yargı) olmak üzere iki kısımdır. Tasavvur herhangi bir yargıda bulunmaksızın bir şeyin olduğu şekliyle düşünülmesi iken tasdik o şey hakkında verilen bir yargıyla gerçekleşir. Bu bakımdan tasdik, tasavvurdan sonraki aşamadır.

Râzî metafizik bilginin de iki şekilde mümkün olduğunu düşünmektedir. Bunlardan birincisi nazar yöntemi diğeri ise riyazet yöntemidir. Ona göre nazar yani akıl yürütme, bilinenden hareket ederek bilinmeyene ulaştırın yöntemidir. Bu yöntemde metafiziğin konusu olan Tanrı'ya dair bilgiye erişim mümkün varlıklardan hareketle zorunlu varlığın mevcudiyetinin kanıtlanması şeklindedir. Râzî bu yöntemi daha güvenli görmektedir çünkü yöntem doğru uygulandığında sağlam sonuçlar vermektedir. Ancak bu yöntemde yanlışlanamaz bir kesinliğe ulaşmak oldukça güçtür. Riyazet yönteminde ise keşif öne çıkmaktadır. Kişi kendini duyu âleminden uzaklaştırarak aklın âlemine yönelmiştir. Bu yöntemle elde edilen bilgide akıl yürütmeye

yani bilinenden bilinmeyene doğru gitmeye ihtiyaç olmadığı, doğrudan bilgi ile karşı karşıya olunduğu, onun kaynağı müşahade edildiği için bu bilginin kesinlik hissi daha yüksektir. Ancak Râzî için bu çok sorunlu ve zayıf tarafları bulunan bir yöntemdir. Öncelikle herkesin nefsi kudreti aynı seviyede değildir; yani insan çabalasa da yoğun bir riyazete girse de istediği düzeyde bir bilgiye erişemeyebilir. Ayrıca kişi bu yöntemde doğrudan bilgi ile sanrıların da ayırt edemeyebilir. Bu durumda riyazetin yöntemiyle kesin bir bilgiye erişilebileceğinin teminatı yoktur; bu zorunlu değildir.

Bununla birlikte Râzî iki yöntemle de metafizik bilgide herhangi bir kesinliğin bulunamayacağına ikna olmuştur. Tanrı'nın tam ve eksiksiz bilgisi ve onun getireceği mutluluğun iki yolla da sağlanamayacağı açık olmasına rağmen yine de bu bilginin elde edilmesine çalışmak gereklidir. Eksiksiz bilgi ve mutluluk ancak nefsin bedenden ayrılmasıyla mümkündür, ancak yine de bu yöntemlerle ona yönelmek yapılabilecek en iyi şeydir; nefis bedenleyken bu mutluluğu bulamasa da bazı faziletler kazanma şansına sahiptir. Bu durumda da Râzî riyazet yönteminin sorunlarından dolayı başlangıç olarak nazar yönteminin tercih edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bununla da kesin bir bilgi elde edilmediği sadece daha doğru ve sağlam görünerinin tercih edildiğini belirtmektedir. Bundan sonra riyazet yöntemine nazar yönteminin rehberliğinde geçilmesi mümkündür.

Râzî'nin ahlak üzerine düşüncelerinde de temel amaç mutluluktur. Ona göre, insanın ahlakî eylemlerindeki amaç mutluluktur. Tanrı vahiy aracılığı ile insana ahlakî değerlerin neler olduğunu bildirmiştir. Ahlakî anlamda takdir edilen ya da yerilen eylemler vahiy tarafından belirlenmiştir. Tanrı'nın emirlerine uyan şeyler iyi, onun yasakladığı şeyler ise kötüdür. İnsan da bu anlamda Tanrı'nın emirlerine uygun bir yaşam sürmekle mükellef olup yalnızca bu şekilde amacına doğru ilerlemesi mümkündür. Tanrı'nın bizzat kendisi ise ahlakî dünyanın tamamen dışındadır. Tanrı'nın eylemleri için herhangi bir ahlaktan söz edilmesi; onun eylemi için iyi ve kötü, güzel ve çirkin ikiliklerinden söz edilmesi mümkün değildir. Özgür irade konusunda ise Râzî, İslam filozoflarında rastlanan aksine insanın her ne kadar özgür gibi görünse de aslında özgür olmadığını söylemektedir. Ona göre bir eylemin ortaya çıkması için öncelikle insanın bir şeyi yapıp yapmama gücü ve bunu yapıp yapmama kararını vermesini sağlayan bir uyarıcının olması gerektiğini düşünmektedir. Bu motivasyon ise insanda kendiliğinden değil Tanrı'nın yaratmasıyla

gerçekleşmektedir. O halde her eylem Tanrı'nın bu yaratımı sayesinde gerçekleşmekte; insan her ne kadar eylemlerini kendisi gerçekleştiriyor gibi görünse de aslında bütün eylemleri Tanrı'nın takdiriyle meydana gelmektedir. İnsanın özgür iradeye sahip olmamasına rağmen onun ahlakî açıdan sorumluluk sahibi olduğunu kabul etmek de onun ahlak düşüncesindeki önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altaş, Eşref. "Fahreddin er-Râzî: Küllî Perspektifler Arasında". *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*. ed. M. C. Kaya. İstanbul 2013, s. 429-464.
- a.mlf. "Fahreddin er-Râzî'nin Hayatı, Hâmileleri, İlmî ve Siyasî İşlikleri". *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*. ed. Ö. Türker – O. Demir. İstanbul 2013, s. 41-90.
- Anawati, G. C. "Fakhr al-Din Razi". *EP* (İng.). 1991, II, 751-755.
- Bozkurt, Mustafa. *Fahreddin Râzî'de Bilgi Teorisi*. Dr.T, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Cannon, Byron D. "Fakhr al-Din al-Razi". *Dictionary of World Biography: The Middle Ages*. ed. F. N. Magill. London 1998, s. 347-349.
- Corbin, Henry. *History of Islamic Philosophy*. çev. L. Sherrard – P. Sherrard. London 2001.
- Griffel, Frank. "Fakhr al-Din al-Razi". *Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy Between 500-1500*. ed. H. Lagerlund. Dordrecht 2011, s. 341-345.
- a.mlf. "On Fakhr al-Din al-Razi's Life and the Patronage He Received". *Journal of Islamic Studies*. 18/3 (2007), s. 313-344.
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. nşr. A. A. Vâfi. Kahire t.y., III, 1024-1025.
- İskenderoğlu, Muammer. "Fahreddin Râzî ve İbn Arabî'de Tanrı'yı Bilmenin İmkân ve Yöntemi: Keşf mi? Nazar ve İstidlal mi?". *Usul İslâm Araştırmaları*. 22 (2014), s. 169-188.
- Leaman, Oliver. "Al-Razi, Fakhr al-Din". *The Biographical Encyclopedia of Islamic Philosophy*. ed. O. Leaman. London 2015, s. 405-406.
- Türkeri, Mehmet. "Bazı Ahlak Teorileri Açısından Fahrettin Razi'nin Ahlak Anlayışı". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17 (2003), s. 63-89.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahreddin er-Râzî". *DİA*. 1995, XII, 89-95.

Abdurrahman ALİY

FÂİK REŞAD BEY

(1851-1914)

Eğitimci, ders kitabı yazarı, muharrir.

Fâik Reşad Bey

13 Haziran 1865 tarihinde mülazemetle Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'ne çerağ oldu. Burada iken şiire başlayan Fâik Reşad Bey edebiyata merak saldı. Aynı zamanda özel ders alarak Fransızca, Arapça ve Farsça'sını ilerletti. 1868 yılında yine mülazemetle Mektûbî Hariciye Kalemî'ne memur yapılan Fâik Reşad, burada Fransızca tercüme denemelerine de başladı. 1880'de matbaa *Takvîm-i Vekâyî*' gazetesini başmuharrirliğine tayin edilmesinden dolayı önceki görevinden ayrıldı.

8 Haziran 1882 tarihinde Diyarbakır ve 1 Kasım 1883'te Van ve 13 Temmuz 1886'da Yanya vilayetleri maarif müdürlüğüne tayin edildi. 5 Ocak 1888'de görevinden azledildi, 3 Haziran 1889'da Karesi İdâdî Mektebi müdüriyetine tayini yapıldıysa da 22 Haziran'da görevinden ayrıldı. 25 Temmuz 1892'de Matbûât-ı Dâhiliye Kalemî müme-yiz-i sânilliğine tayin edildi. 30 Ağustos 1901'de müme-yiz-i evvelliğe, 18 Mayıs 1902'de serhali-feliğe ve 14 Haziran 1904'te Matbûât-ı Dâhiliye muâvin-i sânilliğine terfi etti.

Fâik Reşad, Kasım 1909'da Târîh-i Osmânî Encümeni muhabir azalığına seçildi. 1909-10 senesinde Defter-i Hâkanî Nezareti'nde açılan Kadastro Mektebi kitabet muallimliğine, ertesi yıl da Dârülfünûn-ı Osmânî tarih edebiyat muallimliğine tayin edildi. Bir müddet sonra İnâs Sultânîsi edebiyat muallimliğine nakledildi. Buraya da bir müddet devam ettiyse de hastalığından dolayı istifa etti. Eğitime verdiği öneme binaen mekteplerde okutulmak üzere *Muhtasar Osmanlı Tarihi* (İstanbul 1309), *Resimli Lugat* (İstanbul 1309) ve *Mükemmel Osmanlı Lugatı* (İstanbul 1319) adlarında kitaplar neşretmiştir.

Hastalığı günden güne artan Fâik Reşad Bey, 26 Haziran 1914'te vefat etti ve Sahrayıcedit Mezarlığı'na defnedildi.

Döneminin kalem erbabı olan Şinâsi, Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Recâizade Ekrem, Ahmed Midhat ve emsali fikir adamı ile teşrikimesai ede-

İstanbul'da doğdu. Babasının adı Yûsuf Tâhir, annesi Sâliha Bedriye Hanım'dır. Temel eğitimini Sultanahmet'te Kemeraltı Sıbyan Mektebi'nde temel dinî bilgileri ve Valide Sultan Rüştîye Mektebi'nde aldı.